

KORXONA BUXGALTERIYA HISOBINING YURITISH USULLARI VA QO`LLANILISHI

Istamova Shaxnoza

Farg`ona sanoat xizmat ko`rsatish texnikumi bitiruvchisi

Buxgalteriya hisobi o'zining predmeti xususiyatlariga mos o'rganish usullaridan foydalanadiki, bular ma'lum ma'lum ko'zatishtirish natijalarini pul ko'rsatkichida ifodalash, kayd qilish xamda uni zarur ezuvlar yordamida tartibga solish, uning natijalarini aniqlashdan iboratdir. Bunday usullarga buxgalteriya hisobi ezuvlarining xujjatga asoslanishi, yo'qlama qilish, baxolash, kalkulyasiya qilish, buxgalteriya schyotlari, xo'jalik operatsiyalarini shu schyotlarda kayd qilishni maxsus ikki yoqlama ezish tizimida yurgizish, buxgalteriya balansini va hisobotini to'zishlar kiradi. Xujjatlashtirish buxgalteriya hisobi usulining eng muhim elementi ekanligi 1938 yilda professor YA.M. Galperin tomonidan isbotlanib, Iqtisodiy adabietga kiritilgan. Korxonalarda Buxgalteriya hisobining usullari (usul elementlari). Xujjatlashtirish - buxgalteriya hisobining objektlari ustidan eppasiga va uzluksiz kuzahtirishni amalga oshirish imkonini beradigan dastlabki aks ettirish usulidir. Baxolash - x'jalik ma'blag'lari, majburiyatlar va x'jalik jara'nlarni pul ulchov birligida aks ettirish usulidir. Inventarizatsiya - korxonada ma'blagini tekshirib, ruyxatga olish va olingan ma'lumotlarni hisob ma'lumotlari bilan solishtirish demakdir.

Kalkulyatsiya - korxonada faoliyatini boshqarish jara'ni sarpflanган xarajatlarini va ishlab chiqarilgan mahsulot birligining tan narxini aniqlash usulidir. Buxgalteriya hisobi schetlari - schetlar tizimi hisob objektlarini ularning iqtisodiy belgilariga qarab guroxlashirish usulidir. Ikki qlama ezuv - har bir x'jalik operatsiya natijasida yuzaga keladigan ikki hodisa yuzaro bog'langan holda aks ettirish usulidir. Buxgalteriya balans - x'jalik ma'blag'lari va manbalarni ma'lum bir sanaga bulgan holatini aks ettirish usulidir. Hisobot - ma'lum davrga bulgan x'jalik faoliyatini aks ettiruvchi umumlashtirilgan x'jalik jara'ni va operatsiyalarini ularning iqtisodiy mazmuniga qarab ma'lum tartibda guroxlashiradigan va yuzaro aloqadorligini ta'minlaydigan kursatkichlarni aks ettiruvchi shakllar yigindisidir. sodir bulaetgan xamma xo'jalik operatsiyalarini eppasiga va ozluksiz ko'zatishtirish natijalarini natura va pul ko'rsatkichlarida ifodalash va bu ma'lumotlarni ularning isboti bo'lgan xujjatlarda kayd qilish usuli qo'llaniladi. Yo'qlama qilish - bu sanash, tortish, ulchash va xokazolar yuli bilan korxonada mol-mulkini ruyxat qilish ma'lumotlarni hisobi ma'lumotlari bilan solishtirish, topilgan kamomad, ortikcha narsalar, nobudgarchilik va xokazolar tarzidagi farqlarni xujjat bilan rasmiylashtirish, bu farqlarning sabablarini

va aybdorlarini topishdan iboratdir. Yo‘qlama qilishning buxgalteriya hisobi usulining elementi ekanligi 1950 yilda professor N.A.Kiparisov tomonidan isbotlanib Iqtisodiy adabietga kiritilgan. Baxolash xo‘jalik mablag‘lari, ularni ng tashkil topish manbalari va xo‘jalik jarayoni pul o‘lchovida ifodalash usulida namoen buladi. Baxolash buxgalteriya hisobi usulining bir elementi ekanligi birinchi marta 1948 yilda professor A.A.Afanasev tomonidan isbotlangan va Iqtisodiy adabietga kiritilgan. Kalkulyasiya qilish mahsulot birligi, bajarilgan ish va xizmatlarning tannarxini pul ifodasida hisoblash usulida namoen buladi. Kalkulyasiya qilish buxgalteriya hisobi usulining muhim elementi ekanligi Iqtisodiy adabietga 1948 yili professor A.A.Afanasev tomonidan kiritilgan. Buxgalteriya hisobi ob‘ektlarini ularning Iqtisodiy mazmuniga karab umumlashtirish hisobining schyotlar tizimi yordamida amalga oshiriladi. Buxgaletriya hisobi ob‘ektlarini buxgalteriya schyotlari yordamida guruxlashtirish buxgalteriya hisobi usulining muhim elementi ekanligi Iqtisodiy adabietga N.A.Leontev, V.E.Kedrov va S.A.SHchenkovlar tomonidan kiritilgan. Xo‘jalik operatsiyasini buxgalteriya hisobining schyotlarida aks ettirish ikki yoqlama ezish usuli yordamida amalga oshiriladi. Ikki yoqlama ezish usuli buxgalteriya hisobi usulining muhim elementi sifatida Iqtisodiy adabietga professor N.A.Kiparisov tomonidan kiritilgan. Ikkinchi ma’noda - alohida foydalaniladigan usullar ma’nosida - qo‘llaniladigan usullar yig‘indisi hisobning uslubiyatini tashkil etadi. Metodologiya buxgalteriya xisobi oldida turgan maqsad va vazifalar ham ularni echish imkoniyatlari, ya’ni mavjud texnik va texnologik baza bilan belgilanadi. Usulning mazmuni - mazkur fanning predmeti, vazifalari va uning oldiga qo‘yiladigan talablar xususiyatlariga bog‘liq bo‘ladi. Ular buxgalteriya hisobi usulining tarkibiga kiradigan aniq usullarni belgilab beradi. Eng avval shunga e’tibor berish lozimki, buxgalteriya hisobida sodir bo‘ladigan barcha xo‘jalik jarayonlari, uning ixtiyoridagi barcha mablag‘larni aks ettiruvchi axborotlarni shakllantiradi. Har xil jarayonlarda sodir bo‘ladigan operatsiyalar soni hamda korxonada ixtiyorida joylashgan mablag‘lar turi va manbalari juda ko‘pdir. Har bir xo‘jalik operatsiyasi mablag‘lar hamda manbalar turi ustidan zaruriy boshqaruv axborotini umumlashtirish, shakllantirish, hujjatlashtirish yordamida kuzatib boriladi. Hujjatlashtirish buxgalteriya hisobining ob‘ektlari ustidan yoppasiga va uzluksiz kuzatishni amalga oshirish imkonini beradigan dastlabki aks ettirish usulidir. Buning uchun har bir alohida operatsiya uchun yoki ularning bir turdagi guruhi uchun dastlabki hisob axborotini muayyan moddiy tashuvchisi tuziladi. Unda amalga oshirilgan operatsiyaning mazmuni qayd etiladi. Hujjatlashtirish yordamida sodir bo‘layotgan xo‘jalik operatsiyalari hisobot mukammal ma’lumotlar olinadi. Bu ma’lumotlar ularni keyinchalik iqtisodiy jihatdan guruhlash va umumlashtirish uchun asos bo‘lib hisoblanadi. Huquqiy talablarga rioya qilingan holda xujjatlardan foydalanish buxgalteriya hisobining ma’lumotlariga isbotlovchi kuch bag‘ishlaydi. Lekin xo‘jalik jarayonida bo‘lib o‘tayotgan barcha hodisalarni xam

xujjatlashtirish yordamida qayd qilib bo'lovermaydi. Jumladan, tabiiy yo'qolish, mablag'larni qabul qilish va topshirshp paytidagi noaniqliklar, hisobdagi xatolar va qolaversa, o'tirliklar tegishli qiymatliklarning haqiqiy miqdorini dastlabki axborotni tashuvchilar hamda hisobda aks ettirilganlaridan chetga og'ishishiga olib keladi. Bunday hodisalarni rasmiylashtirish, ular sodir bo'layotanda emas, balki ma'lum bo'lgandagina mumkin bo'ladi. Dastlabki axborot tashuvchilar tomonidan qayd qilinmay qolgan hodisalar, xujjatlashtirishga zaruriy qo'shimchalar, ya'ni qayta ro'yxatga olish yordamida aniqlanadi. Uning ma'lumotlari yuqorida keltirilgan u yoki boshqa sabablarga ko'ra o'z vaqtida hisobga olinmay qolgan hisob ko'rsatkichlarini haqiqatdagiga muvofiqlashtirish uchun xizmat qiladi. SHunday qilib, xujjatlashtirish va ro'yxatga olish buxgalteriya hisobining ob'ektlarini dastlabki kuzatishni amalga oshirish uchun qo'llaniladi. Ulardan foydalanish - mulkning but saqlanishi ustidan nazorat qilish imkonini beradi. Hujjatlashtirish va ro'yxatga olishning ma'lumotlari moddiy-javobgar shaxslarning hatti-harakatlari, amalga oshirilayotgan muomalalarning qonuniyligi, mablag'larning to'g'ri saqlanishi, ulardan maqsadga muvofiq ravishda foydalanish va shu kabilar ustidan kuzatish imkonini beradi. Yuqorida ta'kidlanganidek, xo'jalik operatsiyalari va mablag'lar juda turli-tumandir. Lekin buxgalteriya hisobi ular hisobot yig'ma ko'rsatkichlarni berishi kerak. Bu, yig'iladigan ma'lumotlar pul o'lchovlarida ifodalanadi. Buning uchun buxgalteriya hisobida baholash usuli qo'llaniladi. Baholash yordamida natura va mehnat ko'rsatkichlarini pul ko'rsatkichlariga aylantiriladi. Xo'jalik jarayonini boshqarish uchun uni amalga oshirish bilan bog'liq bo'lgan barcha chiqimlarni hisoblab chiqish, har bir jarayonda ishlatilgan ham jonli ham moddiylashtirilgan mehnatni hisoblab chiqish kerak. Bunda xar bir chiqim turining miqdorinigina emas, balki aniq bo'lgan, ularning ob'ektiga tegishli bo'lgan umumiy summasini topish, ya'ni hisobga olinayotgan mahsulotlarning tannarxini aniqlab topish lozim bo'ladi. Mahsulot tannarxi - ishlab chiqarish xarajatlarining miqdori ustidan nazorat qilish uchun qo'llaniladigan kalkulyasiya yordamida hisoblab topiladi. U ob'ektlarning haqiqiy tannarxini aniqlash imkonini beradi. SHunday qilib, kalkulyasiya buxgalteriya hisobi ob'ektlarini qiymatli o'lchash uchun xizmat qiladi. Ularning qo'llanilishi tijorat hisob-kitobini mustahkamlash uchun katta ahamiyat kasb etadi. Ma'lumki, tijorat hisob-kitobiga rioya qilish korxonalar xarajatlari bilan uning faoliyat natijalari o'rtasidagi muvofiqlikni talab qiladi. Xarajatlar bilan natijalarni solishtirish haqiqiy tannarx kalkulyasiyasi ma'lumotlariga asoslanadigan puldagi ifodalash yo'li bilan erishiladi. Buxgalteriya hisobining ob'ektlari tarkibidagi va funksiyalaridagi farqlanishlar ularning ustidan alohida guruhlar bo'yicha, masalan, mehnat vositalari, buyumlari, pul mablag'lari va hokazolarni kuzatish zarurligini taqozo etadi. Undan tashqari, ushbu guruhlarining ichida mablag'larning alohida turlari va ularning joylashgan joylari bo'yicha tashkil qilish kerak bo'ladi. Demak, hisob bilan alohida ajratilgan har bir

mehnat vositasining turi - binolar, mashinalar, uskunalar; mehnat buyumlari - asosiy va yordamchi materiallar, yoqilg'i, yarim tayyor mahsulot va boshqalar; pul mablag'lari ularning joylashgan joylari bo'yicha hisob-kitob, valyuta va bankdagi boshqa schyotlar, korxonaning kassasida qamrab olingan bo'lishi kerak. SHu bilan birga bunday guruhlash ko'pincha etarli deb hisoblanmaydi. Masalan, mehnat buyumlarining har xil turlari, aytaylik, asosiy materiallar ustidan kuzatish ularning har bir turi, navi, katta-kichikligi va hokazolar to'g'risida ma'lumotlar olishni talab qiladi. SHunga o'xshash guruhlash buxgalteriya hisobida mablag'lar manbalari va xo'jalik jarayonlari bo'yicha ham amalga oshiriladi. Xo'jalik mablag'lari va xo'jalik operatsiyalarini aks ettirishda, ularni boshqarish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni olishda, buxgalteriya hisobi ob'ektlarini iqtisodiy jihatdan guruhlashda schyotlardan foydalaniladi. Axborotni dastlabki tashuvchilardagi ma'lumotlar hisob ob'ektlariga faqat tarqoq bo'lgan tavsifni beradi. SHu sababli schyotlarga ehtiyoj tug'iladi. Bu ma'lumotlarni umumlashtirgan holda guruhlash va summalashtirish lozim bo'ladi. Bunday funktsiyani buxgalteriya hisobida schyotlar bajaradi. Xo'jalik operatsiyalarini buxgalteriya schyotlarida aks ettirish ikkiyoqlama yozuv vositasida amalga oshiriladi. Ikkiyoqlama yozuvning mohiyati har bir xo'jalik operatsiyasi natijasida yuzaga keladigan ikki hodisani o'zaro bog'langan holda aks ettirishdan iborat. Masalan, materiallarni xarid qilish operatsiyasini qayd etaturib, sotib olingan qiymatliklarning kelishi va mol etkazib beruvchilarga to'langan pul mablag'larining sarflanishi ko'rsatkichlari o'zaro bog'lanadi yoki mahsulot tayyorlashga materiallar sarflashni aks ettira turib, o'zaro bog'liqlikda ishlab chiqarish chiqimlarining oshishi va korxonada omboridagi materi-allarning kamayishi ko'rsatiladi.

Adabiyotlar:

1. Musayev X.N. Audit, «Moliya» nashriyoti, Toshkent, 2003
2. Sanayev N, Narziyev R. Audit, «Sharq» nashriyoti, Toshkent, 2001
3. Spravochnik auditora. Assotsiatsiya buxgalterov i auditorov Respubliki O'zbekistan, Tashkent, 1996.